

BIBELOVERSETTELSE I SKANDINAVIA I DAG – ERFARINGER OG REFLEKSJONER

Professor, dr.theol. Sverre Bøe

Vi befinner oss i en usedvanlig spennende fase av bibeloversettelser til svensk, dansk og norsk. Bibelselskapet i Norge lanserte i mars 2024 en revidert utgave av 2011-oversettelsen.¹ I Sverige kommer det i 2026 en ny oversettelse av Det nye testamentet, foreløpig kalt «pilotöversättning», mens det danske Bibelselskapet er i gang med en helt ny oversettelse av hele Bibelen. I tillegg utgir andre aktører en rekke andre oversettelser, flere av dem med høye salgstall, og flere av disse bringer inn nye og spennende løsninger, både prinsipielt og særlig med konkrete formuleringer.

Vi skal i denne artikkelen analysere og drøfte en rekke av både de prinsipielle og særdeles praktiske dilemmaer som møter moderne bibeloversettere på veien fra kildepråk (hebraisk, arameisk og gresk) til målpråkene (svensk, dansk og norsk). Jeg vil underveis dele refleksjoner og noen egne erfaringer fra slikt arbeid,² sammen med refleksjoner hentet fra den store og til dels livlige debat-

ten som pågår, både på faglige, folkelige, kirkelige og litterære arenaer. I noen grad skal vi sette disse trendene inn i et større internasjonalt bilde, mest fra engelsk og tyskspråklig område. I utstrakt grad skal vi trekke inn konkrete tekster og begrep som viser hva det egentlig dreier seg om. Plassen tillater dessverre ingen drøfting av viktige spørsmål som tekstgrunnlag, overskrifter, noter etc.

Revisjon eller ny oversettelse?

I startfasen av et prosjekt er det ofte viktig for et bibelselskap å skjelne mellom en ny oversettelse og en revisjon av en eksisterende utgave. Det skyldes ofte økonomiske forhold. Ikke minst gjelder det for Det gamle testamentet (GT), som er tre ganger så omfattende som NT og fordi det er langt færre fagfolk som behersker hebraisk og arameisk enn gresk.

Men ingen oversettelse til dansk, svensk eller norsk skjer i et vakuum – også de som vil lage «en helt ny oversettelse» står på skuldrene av århundres tradisjo-

ner. Og knapt noen ansvarlig fagperson vil revidere uten et selvstendig blikk på kildetekstene i originalspråket. Uklarheten mellom revisjon og ny oversettelse kjentes for mange av de involverte i den norske 2011-oversettelsen (NO2011) som en viss spenning og frustrasjon. Likevel er det klart en forskjell i ambisjonsnivået mellom revisjoner og nyoversettelser, og slikt bør klargjøres for alle involverte før en begynner på arbeidet. Og også markedsføringen bør tale ærlig og presist om dette.

Forholdet mellom prinsipperklæringer og det faktiske arbeidet

Det er opplagt essensielt å klargjøre grunnlaget for oversettelsesarbeidet før en går i gang. Det gjelder spørsmål om tekstgrunnlag, konkordans, graden av idiomatisk oversettelse, målgrupper, forholdet til tradisjonelt bibelspråk, overskrifter, noter og meget annet. Ikke minst bør det klargjøres hvem som har siste ord i omstridte spørsmål, om det ligger hos oversetterne, konsulenter, forlagets redaktører, styret eller andre.

Mitt inntrykk er likevel at det ofte vokser frem en gradvis selvstendigjøgning eller frigjøring hos oversetterne i forhold til prinsippene i løpet av arbeidsprosessen. I det konkrete tekstarbeidet oppleves prinsippene noen ganger mindre relevante, fordi en uansett må balansere ulike hensyn, og prinsipptrykter kan skape betydelig frustrasjon hos oversetterne. «Poesi skapes ikke av komiteer», som det stadig sies, og også bibeloversettelser vokser

frem gjennom en nærmest eksistensiell nærkamp med kildetekster og målspråk.

Ulike typer bibeloversettelser og bibelutgaver

Det finnes svært mange ulike oversettelser av Bibelen til svensk, dansk og norsk.³ Bare på norsk er det kommet over 20 ulike oversettelser av NT siden 1945. Det er opplagt forskjell på en barnebibel og en voksenbibel. Men bør det være forskjell på en oversettelse til konfirmanter og til ordinære gudstjenester? Og skal oversettelsen primært være for kirken eller (også?) for kirkefremmede? Og hvor tungt bør ambisjoner om litterær kvalitet veie? Videre lages det «lett å lese»-bibler for folk med lesevansker, og det lages studiebibler, parafraserende bibler og andre mer religionshistorisk orienterte oversettelser. Også religiøse grupperinger som Jehovas vitner lager egne oversettelser.⁴ Særlig i Danmark spiller begrepet «kirkebibel» en spesiell rolle, siden Folkekirken krever at oversettelsen skal være «autorisert» av kongehuset.

Et av de klassiske og virkelig tidløse spørsmålene som vi stadig skal berøre, gjelder graden av konkordans mellom kildetekstene og målspråkets ordlyd. Her har tendensene vekslet kraftig, både i jødedommen, der Aquila angivelig laget sin oversettelse som motvekt til Septuagintas «frie» eller mer idiomatiske tendens, og på reformasjonstiden, der Luther ville legge seg tett opp mot folkets hverdagsspråk. Til sammenligning tilstrebet King James et litterært kvalitetspråk, men «hos digterne, ikke hos menigmand», som G. Hallbäck sier (Hallbäck 2009, 15).

«Form og innhold»

Fra nyere tid slo E. Nidas (1914–2011) ønske om dynamisk eller funksjonell overensstemmelse/ekvivalens heller enn formell ekvivalens sterkt inn i den norske oversettelsen i 1978 og den svenske i 2000, mens den danske fra 1992 i noe mindre grad fulgte dette sporet. Nå er den internasjonale trenden åpenbart snudd. Professor K. Alfsvåg taler om «de overivrige, upoetiske omskrivningene som preget 1978-oversettelsen» (Alfsvåg 2024), mens T.E. Hverven mener den er preget av «ivrige, pedagogisk forklarende teologer, mer opptatt av å tilpasse teksten til et moderne, kristelig korrekt norsk enn av å gjengi grunntekstenes særegenheter» (Hverven 2011, 13).

Den norske forfatteren Karl Ove Knausgård, bosatt i Sverige og aktiv som «stilist» i Bibelselskapets arbeid med NO2011, karakteriserer språket i den svenske 2000 (SO2000) som «varierte, poetisk, dramatisk, stemningsfullt», mens språket i den danske (DO1992) er «... gjentagende, nøkternt, flatt, filologisk korrekt. Å lese den svenske Bibelen er som å lese en roman om svunne tider, å lese den danske er som å lese en svært gammel tekst med stilidealer som er fremmede for oss, men med vår tids ord. Forskjellen er ikke utelukkende stilistisk, eller rettere sagt, den stilistiske forskjellen er også ideologisk. Den svenske har et løsere basert forhold til grunnteksten, for den ikke bare tydeliggjør den, den forskjønner også, og å forskjønne kan man bare gjøre med det man anser for å være ringere» (Knausgård 2011, 56). Slike vurderinger løper nært sammen med større endringer

i forståelsen av «form og innhold». Knappt noen tror lenger på noe meta-kulturelt saksinnhold som er fullstendig uavhengig av form, sjanger eller rammer. Innhold er ikke noe abstrakt som kan destilleres frem i ren form, som om form bare var en innpakning. Slik kan heller ikke Bibelens innhold flyttes fullstendig uendret fra ett språk til et annet.

Ønsket om «nøyaktige» og «tekstnære» oversettelser

Av og til brukes begrepet «nøyaktig» nærmest som synonym med «konkordant», ikke minst i amerikansk kontekst. Noen kaller sine konkordante oversettelser for «maximally transparent», da med ønske om at leseren skal kunne kjenne igjen særlig nøkkeltermene i kilde-språkene.⁵ Det svarer åpenbart til et relevant ønske både hos fagfolk og dedikerte bibellesere og bibelgrupper. Lengst i denne retning går trolig Ny verden-oversettelsen fra Jehovas vitner, som har som ideal å være «litteral» og «bokstavelig», og «derfor må også rekkefølgen av ordene i så stor utstrekning som mulig være den samme som på hebraisk og gresk» (*Hele Skriften* 1991, 326). De er derfor villige til «å ofre den språklige eleganse for å få fram nyanser i grunnteksten» (*Vår tjeneste* 1992, 4). Deres reviderte oversettelse fra 2017 følger likevel denne linjen i langt mindre grad enn utgaven fra 1997, så her går de i noen grad mot tidens tendens.

Et overraskende langt skritt i konkordant retning går Kjell Arild Pollestad i sin oversettelse fra 2023. Han viderefører også greskens flertallsform av «himlene», som i «Fader vår, du som er i *himlene*», dog

ikke absolutt konsekvent. I motsatt retning har vi mer parafraserende utgaver, som *Hverdagsbibelen* på norsk. Her blir selv uttrykket «miste sitt liv» (Luk 9,24) gjengitt som «villig til å ofre visse ting i livet for Min skyld». Forskjellen på totalaspektet i «miste sitt liv» og en partiell og (asketisk?) vilje til «ofre visse ting i livet» er dramatisk, og denne «frie» tendensen er dessverre typisk for en rekke tekster i *Hverdagsbibelen*. Enda lenger går de svenske og norske oversettelsene av Eugene Petersons *The Message*. Disse viser en nesten tilsvarende frihet i oversettelsen fra Petersons engelske utgave som Peterson viser for den bibelske kildeteksten, og resultatet er i beste fall at det er blitt oppbyggelige *andaktsbøker* basert på bibeltekstene. Karakteristisk er måten *The Message* på svenska innleder det som ser ut som et skriftsitat i Rom 1,24 med «Så Gud sa ungefär: ...», altså «Circa slik lyder Herrens ord». Den slags omgang med Skriften er et lysår borte fra Paulus' bruk av skriften.⁶

Gjengivelser av metaforer

Ikke minst gjelder dette bruken av metaforer. Omskrivningene gikk så langt at selv det norske Bibelselskapets leder Ole Chr. Kvarme innrømmet at i NO78 er selv Gud «blitt mer abstrakt og har flere steder mistet sitt åsyn, sine øyne, sine hender, sin røst og sitt navn» (Kvarme 1993, 246). G. Hallbäck peker på det paradokset at vi i utgangspunktet ønsker å bevare så mye som mulig av det konkrete i kildespråket, men «det er gået stik modsat» rett ofte, «vi ændrer i udstrakt grad de konkrete græske formuleringer til abstrakte formu-

leringer»; «I stedet for at bruge et billede skriver vi ud, hvad meningen med det er» og blir slik «ekspliciterende» (Hallbäck 2009, 17). «Remetaforisering» ble et honnørord i arbeidet med NO2011.

Slik er det også med teologisk ladede nøkkeltermer som *basar* og *sarx*. NO78 brøt med det foreldede dansk-norske «kjød» og omskrev ordet med 40 ulike gjengivelser, særlig ofte med «den onde natur» (Bøe og Holmås 2011, 225). NO2011 gikk for «kjøtt og blod» på en rekke steder, også der det strengt tatt ikke passer helt, som i Gal 5,24 «korsfeste sitt kjøtt og blod» – for hvordan kan en «korsfeste» blod i væskeform? Ved revisjonen i 2024 er det nokså konsekvent blitt «kjøtt», og selv om det kan virke påfallende på norske lesere, kan Paulus' samtidige greske lesere også ha følt både sak og uttrykksmåte fremmed. K.O. Knausgård sier det slik: «Skriver man 'kjøtt', forsvinner sløret. Da tenker man på det blodige, bankende slaktaktige kroppslige. Da ser man det slik man engang så det. ... Det moderne og det fremmede forenes i ett og det samme», (Knausgård 2011, 40).

Så her har trendene nå snudd markant. NO2011 brukte uttrykk som «vi spiser av palassets salt» (Esra 4,14, i NO78 omskrevet med «Ettersom vi står i kongens tjeneste»). Andre steder er derimot bibelske metaforer gått tapt, som i 1 Tim 6,11, der kildetekstens fluktord («fly bort ...» i NO30 og NB88) er omskrevet med «hold deg borte fra» i NO2011 og «kom deg bort fra» i NO2024.

Men «nøyaktig» vil selvsagt ikke alltid bety ord-for-ord, for slik fungerer ikke språk. For «alle sprog er skæve i forhold

til hinanden», påpeker G. Hallbäck (Hallbäck 2009, 11). «Munn til munn taler jeg med ham», heter det om Moses i 4 Mos 12,8 i NB88, helt ord-for-ord oversatt. Men «munn til munn» er særdeles konkret livredning på norsk, vi må omskrive med «ansikt til ansikt», slik nesten alle oversettelser gjør.

Det finnes også en slags «etymologi-fundamentalisme» som tror at et ord all tid bærer med seg en «grunnbetydning» av den roten ordet har – eller hadde.⁷ Men om en finner en «hovedinngang» til et stadion, er det neppe kun hodene våre som skal inn på stadion den veien, mens resten av kroppene våre skal gå inn gjennom en annen inngang!

Respekt for fremmed kultur

Et markant trekk i tiden er at også bibeloversettelser ønsker å være mer åpne for det fremmede. Mens E. Nida kunne ønske seg bibler som utvisket enhver følelse av fremmedhet, vil i dag de aller fleste bibeloversettere bevare kulturelle trekk som trekker oss med inn i det fremmede, ofte uttrykt som et ønske om å finne «en kilde heller enn et speil».

Spørsmålet møter oss stadig i gjengivelser av mål, vekt og valuta, der «efa», «stadier» og «drakmer» går igjen. Bare de aller mest parafraserende og kommunikative oversettelsene gjengir med liter, meter og moderne mynt, for det ender fort i anakronismer. Det blir bare komisk – ikke profetisk – når den barmhjertige samaritan ifølge den tyske *Volxbibel* lover å betale «300 Euro» til herberge-eieren (Luk 10,35). Et annet klassisk eksempel er tekster der Jesus «lå» til bords; dette

har tradisjonelt vært omskrevet til «sitte til bords».

Mark 6,48 kan illustrere nyeste tendens målt ut fra svenske oversettelser. Pilotomsättningen fra Bibelsällskapet foreslår å skrive «tunikor» i Mark 6,9, der det SO2000 stod «skjorta». De foreslår videre å gå tilbake til «omkring fjärde natt-väkten», der SO2000 omskrev med «strax före gryningen». DO2020 går derimot i motsatt retning med «sidst på natten», der DO92 hadde «ved den fjerde nattevagt». I Joh 10,22 har derimot både DO2020 og den svenske pilotöversättningen «hanukka», mens SO2000 hadde «tempelinvigningfesten» og DO92 «festen for genindvielsen af templet», slik også NO2024 har. Men er det steder i NT der «Loven» bør gjengis med «Torah», selv om NT bruker det greske *nomos*, og ikke det hebraiske *torah*?

Noen ganger fører bibeltekstene metaforene videre på en for oss krevende måte. Peter tegner et bilde av Guds folk som et hus bygd av steiner, med Jesus som «hovedhjørnestein» (1 Pet 2,4–5 ut fra Sal 118,22). Men han tar bildet med seg til nye høyder når han taler om «levende steiner». Det er saklig sett rimelig, siden det handler om noe så dynamisk som «et åndelig hus». Men på billedplanet er det påfallende, for en grunnmur bør ligge absolutt stille. En bibeloversetter bør respektere og videreføre slike metaforer, slik heldigvis de aller fleste gjør i dette tilfellet.

Et kapittel for seg er Bibelens særdeles mange kroppsmetaforer, der «hjerter» ofte svarer til hva vi plasserer i hodet eller hjernen, og «nyrene» kanskje i dag

rommer noe av hva vi kaller «ryggmarg-srefleks» eller «magefølelse».⁸ Her er det svært utfordrende å vite hvor langt en kan følge den kildetekstenes konkrete språkbruk, som når Dom 2,14 på hebraisk sier at «Guds nese ble varm»; dette er i nær sagt alle oversettelser gjengitt med at Guds vrede ble opptent.

Sjanger-sensitiv oversettelse

Vår tid har stort fokus på forskjellene i sjanger, ikke minst i bibeleksegese. Hvis det «lyder højestemt på hebraisk, må det også gælde på dansk», sier J. Baun med rette, «det er ikke en oversætters rolle at eliminere fremmedheden eller det, man kan støde sig på, glædes ved eller undres over» (Baun 2024).

Det åpner også for å akseptere ord og uttrykk som ellers ikke er vanlige i religiøs sammenheng. Det skjer i stadig økende grad, som i 4 Mos 11,4, der NO2011 gjengir den foraktfulle omtalen av folk som ble med israelittene ved exodus fra Egypt som «rakkerpakket som fulgte med dem». DO2020 gjengir straffetalen i Jes 1,4 slik: «I er onde børn, spolerede møgunger. I har selv forladt mig.» «Bortskjemte drittunger» – på godt norsk – det er uvant språk i bibler, med «langt skarpere bilder på nethinden», som A.C. Riebnitzsky påpeker! (Riebnitzsky 2020).

En konstant utfordring er gjengivelsen av poesi, særlig fra hebraisk. Vi må erkjenne at vi ikke helt ut kan rekonstruere uttale, rytme og anvendelse ved hebraisk poesi. Mange forsøker selv å «gjendikte» tekstene på poetisk vis, men G. Hallbäck peker med rette på hvor viktig og vanskelig det er «at det faktisk er

originaldigterens kunst, der gendiktes, og ikke oversætterens egne digte, der opstår gennem inspiration fra originalen», ikke minst hva angår metaforer og idiomer (Hallbäck 2009, 16).

Men hvor langt skal en dra dette? E. Skyum-Nielsen mener at DO2020 drar ulikhetene så langt at «Markus forholder sig til Matthæus som Fakta til SuperBrugsen, mens Lukas er en velassorteret Irma ... hvorimod Johannes slet ikke er noget supermarked» (Skyum-Nielsen 2020). En lignende tendens finner vi i Helge Fauskangers norske oversettelse av NT, der forskjellene mellom Markus' folkelige fortellerstil maksimeres – nesten *in absurdum* – i forhold til Lukas' høystil. Tradisjonelt har derimot slike stilforskjeller blitt jevnet ut til et mer «gjennomsnittlig» «bibelsk» språk.

Eufemismer? Eller skal vi kalle en spade for en spade?

En særlig kategori gjelder eufemismer. Seks steder i GT møter vi spontane domsvarsler over ulike mannlige fiender. Disse karakteriseres nedsettende som «veggpissere» eller «de som urinerer på veggen» (1 Sam 25,22 og 34; 1 Kong 14,10; 16,11; 21,21; 2 Kong 9,8). Dette omskrives nærmest overalt (DO92: «nogen av mandkøn»,). Men *Ny Verden* (Jehovas vitner) har «som urinerer mot veggen», men dette er ved revisjonen i 2017 blitt omskrevet til «mann», så her har tendensen gått i motsatt retning. Den svenske *Kärnbibeln* har i tillegg til selve oversettelsen «som urinerar på muren» en ytterligere forklaring i klammer: «[’väggpissare’; ett nervärderande uttryck för en

man]». Dette handler i noen grad også om sjanger-sensitivitet, der oversetteren lar noe av det særegne slippe frem.

Lignende gjelder Elias spottetale til Baals profeter i 1 Kong 18,27, der Elia mer enn antyder at Baal kanskje er på toalettet, og at derfor hans profeter må rope enda høyere. Her omskriver DO2020 vakkert med at Baal kanskje «er gået derud, hvor man helst vil være alene». Selv *Ny Verden* omskriver det med «så må han gjøre sitt fornødne og gå på avtredet».

Det er videre mange bibeltekster som omtaler kvinner som « horer ». Med god grunn har en lenge nølt med å bruke et slikt uttrykk i bibler, siden « hore » konstant misbrukes på krenkende vis i dagligtalen. Men fordi det nettopp er som et nedsettende uttrykk det brukes også i noen bibeltekster, er det gradvis kommet inn i våre bibler, som i NO2011 i Hos 1–3, der vi kjempet med saken i mange runder. Ikke minst bruker Joh Åp slike talemåter, særlig om « den store horen » Babylon med sitt « horeri » (NO2024, Åp 17,2 og 4). Det er likevel svært få bibeloversettelser som bruker moderne begrep som « sex » eller « seksuell », men parafraserende utgaver som *Nye Levende Bibelen* og *The Message på norsk* både « sex », « seksualliv » og « seksuelt kaos » i 1 Kor 7,1–5.

Gradvis har også « menstruasjon » kommet inn i bibeloversettelsene (11 ganger i NO2011). Det ble tidligere gjengitt med ulike uttrykk for « urenhet ». DO2020 sier om kvinnen med blødningene i Mark 5,25 at hun « haft menstruation uafbrudt i 12 år » (på gresk, « flyten av blod »). Den svenske *Kärnbibeln* fører i Jes 64,4–6 inn en note om « använd dambind ».

Særlig sensitive uttrykk, tekster og tema

Nærmest alle bibeloversettere jeg noen gang har møtt har liten glede av det som ofte kalles « kirkepolitikk ». Og nesten like ofte har ulike religiøse eller kirkelige grupperinger eller talsmenn trukket slikt inn ved vurderingene av nye oversettelser. Det er naivt å tro at en kan melde seg ut av dette, og ikke minst vil salgshallene ofte gjenspeile hvilken « tillit » en oversettelse møtes med.

Spørsmål knyttet til « kjønnsinkluderende språk » er høyt på agendaen, særlig synlig knyttet til Paulus' hyppige henvelser til ἀδελφοί, tradisjonelt oversatt som « brødre », men nå stadig oftere « søsken ». ⁹ I Norge ble debatten aktualisert da Pollestad valgte ikke å følge slike spor, men ønsket « å vise den jevne bibelleser hva teksten egentlig sier, også i dette konfliktfylte terrenget » (Pollestad 2023, 16–17). Men hva angår tiltalen ἀδελφοί, er det god grunn til å tro at termen for de første lesere også inkluderte kvinner, og da er « søsken » et naturlig valg. Men *Bibel in gerechter Sprache* har vel vist hvor problematisk en konsekvent kjønnsinkluderende linje blir. Kritikerne pekte på at djevelen – i det minste – fremdeles omtales i hankjønn. ¹⁰ En tid oversatte en også 2 Kor 11,26 med « falske brødre », selv om « brødre » ellers ble til « søsken ». ¹¹ Forfatteren K. Ekman forteller fra arbeidet med Fader vår i Matt 6 for den svenske oversettelsen at der « kände vi ingent tvekan. Jesus talar till sin far. Det går inte att översätta hans nära tilltal med Vår förälder som er i himlen, » (Ekman 2015, 15). Men *Bibel in gerechter Sprache* gjør

nettopp det: «Du Gott, bist uns Vater und Mutter im Himmel» – og vi fornemmer at bønnen da får en litt annen karakter.

Jesus talte ifølge evangeliene 11 ganger om γέεννα (gehenna), tradisjonelt oversatt med «helvete». Men selve ordet er et arameisk ord eller navn, og oftest gjengir en slikt uten oversettelse, som med «Abba», «Maran ata», og det skjer nesten alltid med stedsnavn. Men saken har også andre aspekter, som de stadige debattene omkring fortapelsen viser. Sterke krefter arbeider for at kirken enten skal nedtone alt som handler om fortapelsen, eller kanskje også endre lære i retning av annihilasjon (utslettelse) eller alles frelse til slutt.

Denne debatten ble meget intens i Norge da Bibelselskapet høsten 2022 varslet at de tenkte å endre ordlyden i Joh 3,16 fra «... ikke gå fortapt ...» til «ikke gå til grunne». Debatten handlet i noen grad om oversettelsen av det greske verbet ἀπολλυμι, men enda mer om dobbel utgang og evig fortapelse. Resultatet ble et slags kompromiss, og i NO2024 står det nå «ikke gå tapt», mens de aller fleste andre ἀπολλυμι -tekstene nå gjengis med andre uttrykk. «Helvete» er derimot beholdt i NO2024. *The Message på norsk* bruker «helvete» noen ganger, mens det i Matt 15,29 omskrives som «moralens søppeldynge», og i Mark 9,45 med «uten Gud».

Videre er det stadig debatter knyttet til gjengivelser av viktige kristologiske tekster, særlig Kol 1,15, men også gjengivelsene av χριστός, enten som egenavn («Kristus») eller oversatt som «Den salvede». Jeg finner det overraskende at den svenske pilotöversättningen til Fil 2,19 bruker liten bokstav om «herren Jesus»: «I

herren Jesus hoppas jag ...» Tilsvarende er det krevende å velge stor eller liten bokstav knyttet til «ånd»/«Ånd» eller «ånden»/«Ånden», både i GT og NT. Stor eller liten bokstav kan lett tolkes (anakronistisk?) i lys av den (senere) treenighetslæren. Men både רֹּחַ (ruah) i GT og πνεῦμα (pneuma) i NT kan brukes både om Guds Ånd og menneskets ånd, foruten i andre sammenhenger. Mer radikale løsninger som «vind» eller «pust» har vært overveiet, uten til nå å ha slått gjennom.

Jesu motstandere kalles ofte i Johannesevangeliet ganske enkelt «jødene», og på bakgrunn av århundrers anti-semitiske misbruk av disse tekstene har flere oversettelser justert ordlyden i retning av «judéerne» (NB88) eller «jødenes ledere» etc. (NO2024). Det har vakt store debatter, med beskyldninger om å «revidere» Bibelen eller å usynliggjøre jødene. En litt motsatt tendens kom til uttrykk i Danmark, der en forsøkte å omskrive de tallrike referansene til «Israel», fordi uttrykket kan misforstås i retning av den moderne staten Israel, eventuelt også som nordriket Israel etter Salomos død.¹² På en del steder omskrev en da nettopp med «jødene», altså det samme begrepet som andre har forsøkt å unngå. Disse debattene pågår stadig, og en kunne ønske at debattene ble ført uten stadig å tillegge sine meningsmotstandere spesielle motiver. De mener at oversettelsene ikke bør omskrive enkle, kjente ord, og at kampen mot anti-semittismen må føres på andre fronter og måter enn ved omskrivning av de gamle tekstene.

Bibeltekster om homofili

Paulus bruker noen uvanlige ord og uttrykk i de tekstene der han tar opp lesbiske og homofile forhold (Rom 1,26–27; 1 Kor 6,9 og 1 Tim 1,10). «Alle» er enige om tendensen i tekstene, men det er noe uenighet omkring både oversettelse og mer presise tolkninger av *παρά φύσιν, μαλακός* og *ἀρσενοκοίτης*. Det ble mye uro da det norske Bibelselskapet i 2022 varslet endringer, særlig til Rom 1,26, hvor «unaturlig» skulle endres til «som overskrider naturen». Mange så en tendens til en viss tåkelegging av teksten,¹³ og i sisterunde endret en teksten tilbake til «unaturlig».

Debatten viste klart hvordan frontene fra den øvrige debatten om homofili direkte påvirker bibeloversettelse, slik tilfellet også var angående gjengivelsen av *ἀπόλλυμι* og tekster om «fortapelsen». A. Aschim stilte i 2013 et tankevekkende spørsmål, «Har Bibelselskapet en teologi?» (Aschim 2013).

Endringer til det politisk korrekte

Ingen bibeloversetter vil vel ønske å oppetre som moralpoliti eller høyesterett i forhold til bibeltekster som kolliderer med mainstream tanke. Forsøkene med den tyske *Bibel in gerechter Sprache* fra 2006 står for ettertiden som minnesmerke over hvor problematisk – mange vil si umulig – et slikt prosjekt er. Og samtidig ønsker de fleste å ha Bibelen på sin side. G. Hallbäck mener ethvert ønske om politisk korrekthet er «forfeilet, for man oversætter hvad der burde stå i teksten, ikke hvad der faktisk står», for en oversettelse «skal ikke skjule, at Bibelen er en fortidig og på

mange måder fremmed verden i forhold til våres» (Hallbäck 2009, 19).

I arbeidet med NO2011 ba det norske barneombudet Bibelselskapet om å unngå bruk av ordet «tukt», for eksempel i Hebr 12, noe som faktisk er nokså krevende. Nå hadde Bibelselskapet allerede på eget grunnlag kommet til at en ville unngå det ordet, men altså ikke for å gi etter for samtidig politisk press, men fordi ordet på norsk i dag har konnotasjoner som ikke dekker kildetekstens mening på adekvat måte. Men henvendelsen viser hvor samfunnsaktuell Bibelen og bibeloversettelser fremdeles er, trass i sekulariseringen.

Ny forskning

Bibeloversettelser lener seg i sterk grad på nytestamentlig forskning, både historisk, eksegetisk og bibelteologisk. Flere studier omkring slaveriet i antikken gjør at stadig flere oversettelser gjengir *δούλος* med «slave», til og med slik at Paulus presenterer seg som «Jesu Kristi slave», ikke «tjener» (Rom 1,1). Men ikke alle går fullt så langt, for indirekte kan kanskje det gi inntrykk av at Gud er en slavedriver?

Andre ganger slår nye eksegetiske innsikter gjennom, slik en kan se i flere tekster der «forherdelse» nå erstattes av noe mildere begrep som at deres «hjerter var forsteinet» (NO2024) eller at deres «förstånd var blockerat» (den svenske pilotöversättningen) til Mark 6,52. Her ligger trolig nyere forskning til grunn (Vegge 2017).

Tilsvarende ser den svenske pilotöversättningen ut til å legge seg tett opp mot et «nytt Paulus-perspektiv» ved at ulike uttrykk for «tro på Kristus» til dels

gjengis med «trohet *mot* Kristus». Kanskje er også pilotöversättningen av Mark 1,15 et lignende utslag av delvis samme tendens: «Ändra ert sätt att tänka och var trogna mot evangeliet». Fotnoten forklarer at teksten handler om «mycket mer än intellektuellt försanthållande».

På generelt grunnlag er det kanskje gode grunner til at nyere forskning i tidlige faser heller får plass i noter enn i selve oversettelsene, men det er samtidig risikabelt å lene seg for tungt og for tidlig på «nyeste forskning», siden de fleste pendler har en tendens til å svinge tilbake ...

Stilister og responsgrupper

Bibeloversettelser lages oftest av forlag eller bibelselskap, unntaksvis av enkeltperson eller liten gruppe. Luther satt virkelig alene i 12 uker da han oversatte NT i 1521 («Septembertestamentet»), men det er et sjeldent unntak. De aller fleste oversettelsene går gjennom ulike former for prøving, gjerne både teologisk, kirkelig, pedagogisk og med tanke på målpråket. En bruker konsulenter, ressursgrupper og tverrfaglige team, og ikke minst har en ofte spurt konfirmanter om respons.¹⁴ Men bibeltekster, særlig fra Salmenes Bok, brukes også til vekselsang og tidebønner, og det krever særlig utprøvning.

Det var likevel et uvanlig og dristig skritt av det norske Bibelselskap å involvere en rekke forfattere til å bidra som «stilister» fra aller første stund i arbeidet med 2011-utgaven. Jeg fikk selv være med som teologisk konsulent i gruppen som oversatte fem profetbøker i GT. Gruppen bestod ellers av en hebraisk-kyndig primæroversetter (Anders Aschim) og

forfatteren Jon Fosse, som siden har fått Nobelprisen i litteratur. Helt fra den aller første kladden kom fra primæroversetteren responderte Fosse og jeg på hvert eneste vers. De første rundene med respons gikk elektronisk, men ofte møttes vi, og der var ikke minst høytlesning av tekstene viktig. Det kan være vesentlig forskjell på å lese en tekst og det å høre den lest opp høyt – begge deler er viktig. Blant meget annet lærte vi teologene av Fosse å lytte etter rytmen og klangen i ordene og setningene; det kan gjøre stor forskjell å si «sønnen hennes» eller «hennes sønn», selv om en ekseget ikke ser noen meningsforskjell. Selv tegnsetting og linjeskift kan endre tekst meget, ikke minst i poetiske skrifter. Og overflødige ord kan skape støy, mens småord som «og», «men», «for» etc. vokste i viktighet etter som vi lærte å lytte etter dem.

Også i de andre gruppene viste det seg gang på gang at forfatterne tviholdt på kildespråkets særtrekk, mens teologene stadig ville tilpasse uttrykksmåtene til standard norsk, slik forfatteren K.O. Knausgård skriver: «Men så endte jeg altså opp på et tekstmøte hvor oversetteren, Gunnar Håland, plutselig ser på meg og sier: «Men nå har vi jo byttet roller helt! Du, stilisten, sitter der og argumenterer for at teksten skal være så nærme grunnteksten som mulig, mens jeg, oversetteren, sitter her og vil ha det så idiomatisk norsk som mulig!» (Knausgård 2011, 51).

Den samme erfaringen hadde vi i de fleste gruppene. Knausgård setter presise ord på dette: «I dette revisjonsprosjektet var det vel i utgangspunktet tenkt at oversetteren og den teologiske konsulenten

ville være de mest teksttro, altså mest hebraistiske, mens de stilistiske konsulentene ville være mer orientert mot tilgjengelighet, altså mer idiomatiske.» (Knausgård 2011, 50). Men i virkeligheten ble det ofte omvendt.

De fleste bibeloversettere er individualister, og slik er også de fleste forfattere. Teamwork kan kjennes frustrerende. Men jeg tror erkjennelsen iblant oss som fikk bidra til NO2011 er nokså enstemmig på at produktet ble bedre slik. Og det er store fordeler i å involvere forfattere/stilister tidligst mulig i prosessen, ikke bare som et «språkpoliti» i etterkant. Rett nok vil en den måten «tape» noen kamper, og noen kjepphester må parkeres. Men gevinstene er nesten alltid større enn tapene.

En slik bruk av forfattere fra første fase er noe litt annet enn de på mange måter svært nyttige responsgrupper av konfirmanter, skolelærere, kirkefremmede eller andre, for bruker-responser er likevel noe annet enn tekst-produksjon. Deres bidrag bør etter min mening absolutt komme i tide til at faktiske justeringer kan gjøres.

Et annet viktig moment gjelder koordinering mellom gruppene; det bør ikke utsettes til en siste fase. Det skaper en veldig viktig dynamikk å møtes underveis, både for ideer, avklaringer og mulige frustrasjoner. En kan også risikere å ende med ulike løsninger mellom parallelle tekster, som mellom Jes 36–39 og 2 Kong 18–20, de fire evangeliene, og ikke minst ved gjengivelse av krevende uttrykk som אֶל־שָׁמַיִם (El sjaddai), סְבָאוֹת (Sebaot), etc.

En ekstrem form for bruker-medvirkning ved bibeloversettelse er den tyske *Volxbibel*, som i virkeligheten er en Wiki-

bibel laget gjennom crowd-sourcing. Slike utgaver kan være svært kreative, nyttige og spennende, men sjelden like mye som uttrykk for kildetekstenes budskap som for mottagernes assosiasjoner og målspråkets muligheter.

Konklusjon

Vi har sett mange og delvis kryssende tendenser i nyere bibeloversettelser til svensk, dansk og norsk. Det lages stadig flere oversettelser som sikter mot særlige målgrupper, særlig til evangelisering, kirkefremmede, yngre lesere, folk med lesevansker, eller også studiebibler.

Blant mer klassiske «kirkebibler» går tendensen helst i retning av høyere koncordans, ikke minst angående metaforer, men også i litterær mening, delvis som formell ekvivalens. Oversetterne streber etter å være sensitive overfor både sjanger og formelle trekk ved kildetekstene, og en aksepterer høyere grad av fremmedhet i gamle tekster, både i kulturelle, historiske og ideologiske forhold. Sterkere teamarbeid i oversettelsene, særlig fra forfattere, bidrar gjerne til slikt.

Likevel er selve det faktiske arbeidet med bibeloversettelse et særdeles konkret arbeid, der prinsipper og retningslinjer ofte kommer i en viss konflikt, slik at de må balanseres mot hverandre. Ikke minst er det krevende for akademikere å ha det nødvendige *motet til å formulere*, uten stadig å føre inn parenteser, fotnoter og forklarende ord. I forhold til kildetekstenes korte, men innholdsmettede ord og begreper, føles en like kort tekst på målspråket ofte «liten» og naken. Fra prekenes og foredrag er man vant til å kunne utfolde

og nyansere, men som oversettere må det bli med disse få ordene. Da handler det nettopp om motet til å formulere. Og en blir takknemlig for medarbeidere, konsulenter og andre gode krefter.

Enhver bibeloversettelse er tidsbestemt, som M. Müller sier (Müller 2024, 89), så hvis det evige ordet skal treffe vår samtid, må vi gjøre som dem før oss: oversette det på nytt.

Noter

- 1 Se liste bakerst over bibelutgaver det referert til og hvordan de forkortes. Kirkholm 2024 oppsummerer tendensene i NO2024 godt.
- 2 Jeg bidro i arbeidet med Norsk Bibel 1988 på 1–2 Sam, og var teologisk konsulent for (det norske) Bibelselskapet i arbeidet med profetbøkene i NO2011, og har ellers skrevet og forelest utførlig omkring bibeloversettelse(-r).
- 3 Nyttige oversikter over ulike oversettelser på svensk: Dagson 2013 og *Den svenska bibeln* 1991, på Norsk: Bøe & Holmås 2011, på engelsk: Brunn 2013 og på tysk: Kuschmierz 2007. Meg bekjent foreligger det ikke noen oppdatert lignende bok om de nyere danske oversettelser.
- 4 Disse er ikke i åpent salg, men likevel langt fra «hemmelige». For en analyse av deres norske oversettelse, se Bøe og Holmås 2011, 175–81.
- 5 Mike Aubrey advarer mot en slik tendens, se Stevens 2021, 90.
- 6 For en bredere presentasjon og drøfting av parafaserende bibeloversettelser, se Bøe & Kirkholm 2016.
- 7 Knausgård 2011, 53 bruker dette uttrykket.
- 8 Spørsmålet om kroppsspråk i Bibelen drøftes utmerket av Aschim 2013, 69–80.
- 9 Nässelqvist 2016 drøfter saken bredt i forhold til svensk tradisjon.
- 10 Gössmann; Moltmann-Wendel og Schüngel-Straumann 2007.
- 11 Slik i NT05 fra det norske Bibelselskapet; dette var en prøveversjon av det som siden ble NO2011. Men i NO2011 står det «falske søsken».
- 12 Se Winther-Nielsen 2023 for redegjørelse og drøfting.
- 13 Særlig B.H. Sandvei 2022. Se også Bøe 2024.
- 14 Stoklund Larsen 2019, 57–74 gjør rede for slike lesegrupper som respondenter i arbeidet med Bibelen 2020.

Bibliografi

Bibelutgaver. Her følger en liste over ulike bibeloversettelser med forkortelser:

Bibel in gerechter Sprache. Gütersloh: Gütersloher Verlag, 2006.

DO92: *Bibelen. Den Hellige Skrifs Kanoniske Bøger*. København: Det danske Bibelselskab, 1992.

DO2020: *Bibelen 2020*. København: Bibelselskabet, 2020.

Fauskanger: *Det nye testamente. Ny oversettelse*. Oslo: Juritzens forlag, 2015.

Hverdagsbibelen. Oslo: Bibelforlaget/Hermon Forlag, 2013.

Kärnbibeln: *Svenska Kärnbibeln. En expanderad översättning*. Örebro: Sjöbergs förlag, 2011.

Lukas. Lett å lese Bibelen. Oslo: Det Norske Bibelselskap, 2020.

NB88: *Bibelen. Den hellige skrift*. Oslo: Norsk Bibel, 1988, revidert 2007.

NO78: *Bibelen. Den hellige skrift*. Oslo: Det Norske Bibelselskap, 1978, revidert 1985.

- NO2011: *Bibelen*. Oslo: Bibelselskapet, 2011.
- NO2024: *Bibelen*. Oslo: Det Norske Bibelselskap, 2024.
- NT05: *Det nye testamentet*. Oslo: Det Norske Bibelselskap, 2005.
- Nye Levende Bibelen*. Vellinge: Internasjonale Bibelselskapet, 2005.
- Ny Verden: Ny Verden-oversettelsen av De hellige skrifter*. Brooklyn: Watch Tower, 1997. Revidert utgave 2017.
- Pollestad, Kjell Arild Pollestad: *Bibelen*. Oslo: Forlaget Press, 2023.
- SO2000: *Bibel 2000*. Stockholm: Svenska Bibelsällskapet och Verbum Förlag, 2000.
- SO Pilot: Ulike prøveoversettelser av ulike skrift fra NT finnes på <https://www.xn--bibelsllskapet-bib.se/om-bibelsallskapet/oversatta-bibeln/nt-2026/> (hentet 30.5.2024).
- The Message på norsk*, Kjeller: Hermon forlag, 2024.
- The Message på svenska*. Översättning Felix Larson. Örebro: Libris Förlag, 2012.
- Volxbibel: *Die Volxbibel. Altes und neues Testament*. München: Pattloch Verlag, 2014.
- Bøker, artikler etc.**
- Alfsvåg, Knut. 2024. «Knut Alfsvåg om Pollestad-Bibelen: En oversettelse preget av smittende bibelglede.» *Dagen* 4.1.2024.
- Aschim, Anders. 2013. «Har Bibelselskapet en teologi?» I *Ny Bibel, nye perspektiver. Grunntekster, oversettelse og teologi*, redigert av Å. Justnes, H. Hagelia & T. Vegge. Kristiansand: Portal.
- Aschim, Anders. 2018. *Bibelen 3.0. Bak Bibel 2011*. Oslo: Verbum.
- Baun, Johannes. 2024. «Bibeloversættelsens sprog.» *Bibiana* (1).
- Brunn, Dave. 2013. *One Bible, Many Versions. Are All Translations Created Equally?*. Nottingham: IVP.
- Bøe, Sverre og Geir Otto Holmås. 2011. *Når Ordet blir norsk. Norske bibeloversettelser 1945–2011*. Trondheim: Tapir.
- Bøe, Sverre og Knut Kåre Kirkholm. 2016. «Omtrent så sier Herren! Fenomenet parafraserende oversettelser». *DTTK* 43 (2): 159–74.
- Bøe, Sverre. 2024. «Bibel 2024». <https://www.foross.no/aktuelt/bibel-2024/> (sett 30.5.2024).
- Dagson, Jonas. 2013. *Vilken Bibel? En presentation, analys och jämförelse av tjugoen svenske översättningar*. Handen: XP Media.
- Den svenska bibeln. Ett 450-års jubileum*. 1991. Stockholm: Proprius.
- Der Teufel blieb männlich*. 2007. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Ekman, Kerstin. 2015. «Gud och ginko.» I *Boken om oss alla. Tretton röster om Bibeln*, redigert av Erik Aurelius & Mikael Wanninge. Bibelsällskapets förlag.
- Gössmann, E.; E. Moltmann-Wendel og H. Schüngel-Straumann (red.). 2007. *Der Teufel blieb männlich*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Hallbäck, Geert. 2009. «Oversættelses-typer.» I *Bibeloversættelser. Fra Resens oversættelse 1607 til Den Nye Aftale 2007*, redigert av G. Hallbäck. Køben-

- havns universitet, Center for Studiet af Bibelens Brug.
- Hele Skriften er inspirert av Gud og nyttig.* 1991. Selskapet Vakttårnet.
- Holst, Søren. 2024. «Da Noa fik et skib, og de fattige holdt op med at være salige». *Bibliana* (1).
- Hverven, Tom Egil. 2011. «Som var det den siste». I *Bibelsk*, redigert av Christine Amadou og Anders Aschim. Oslo: Verbum.
- Kirkholm, Knut Kåre. 2024. «Bibel 2024 på godt og på vondt.» *Utsyn* (4): 41–45.
- Knausgård, Karl Ove. 2011. «Hjelpemann på Bibelen.» I *Bibelsk*, redigert av Christine Amadou og Anders Aschim. Oslo: Verbum.
- Kuschmierz, Monika og Rainer Kuschmierz. 2007. *Handbuch Bibelübersetzung. Von Luther bis zur Volxbibel*. Wuppertal: Brockhaus.
- Müller, Mogens. 2024. *Tilløb til Bibelen 2036. Om bibeloversættelse som nutidig bibelreception*. København: Eksistensen.
- Nässelqvist, Dan. 2016. «Könsinkluderande språk i nästa svenska bibelöversättning.» i *Svensk Exegetisk Årbok* 81: 169–216.
- Riebnitzsky, Anne-Cathrine. 2024. «Nu står der også ‘møgunger’ i Bibelen – når Gud gennem sin profet Esajas taler til jøderne.» Essay i *Information.dk* 5. juni 2020.
- Sandvei, Bjørn Helge. 2022. «Grunntekstens mening bør lyde så klart som mulig». *Vårt Land* 1.12.
- Skyum-Nielsen, Erik. 2020. «Den nye Bibel: Markusevangeliet er som en tur i Fakta og Lukasevangeliet som en velassorteret Irma». *Information.dk*. 15.5.2020
- Stevens, Daniel. 2021. «Who Wins the Race for the most Accurate Bible Translation?». *Christianity Today* (65/5): 81–92.
- Stoklund Larsen, Birgitte. 2019. *Når Bibelen oversættes*. København: Bibelselskabets forlag.
- Vegge, Ivar. 2017. «Not ‘hardened hearts’ but ‘petrified hearts’ (Mark 6:52)». I *Mixed feelings and vexed passions: exploring emotions in Biblical Literature*. Society of Biblical Literature Press.
- Vår tjeneste for Riket*. 1992. Internt nyhetsbrev for Jehovas vitner, mars.
- Winther-Nielsen, Nicolai. 2023. «Oversettelsen af Israel i Bibelen 2020: Om teori og praksis i kommunikativ bibeloversættelse». *HIPHIL Novum* 8 Issue 1: 101–113.

Forfatter

Sverre Bøe
Fjellhaug Internasjonale Høgskole,
Sinsenveien 15
0572 Oslo
sboe@fjellhaug.no